

Geloof niet in het gevaar van bio-energie of andere ficties rondom de voedselcrisis

Verstoort de markt niet, hoor je vaak in analyses van de voedselcrisis. Maar daarbij wordt vaak voorbijgegaan aan de versturende rol die grote voedselimperies spelen.

Illustratie Rik van Schagen

Jan Douwe van der Ploeg

Hoogleraar transitiestudies
Wageningen Universiteit.

Stijgende voedselprijzen, nieuwe schaars-
teverhoudingen en voedselrellen vormen
een ware hype waarbij de diagnoses over
elkaar heen buitelen. Waar iedereen het over
eens lijkt te zijn is dat de markt niet mag
worden verstoord. En dat terwijl de internationale
landbouwmarkten al permanent verstoord
zijn. In deze hype vormen biobrandstoffen de
"little devil" die staat voor honger, voedsel-
rellen, hoge prijzen, inflatie, nieuwe handelsbe-
perkingen, een leeg gekapte Amazone en veel
ethisch ongemak. Bio-energie staat opeens
voor iets dat niet hoort: het steelt als het ware
het voedsel van het bord van de arme mede-
mens. Een dergelijke opvatting is hooguit ge-
deeltelijk juist – voor een heel klein deel. Maar
het is wel een comfortabele opvatting. Waar ze
postvat hoeven de echte drama's niet meer te
worden belicht.

Op wereldniveau wordt hooguit 2 procent
van het totale landbouwareaal gebruikt voor
bio-energie. Dat kan onmogelijk de algemene
prijshausse van nu verklaren. Daar komt bij dat
bio-energie beslist niet een nieuw fenomeen is.
In Brazilië bijvoorbeeld wordt al decennialang
suikerriet geteeld voor de productie van etha-
nol dat verplicht wordt toegevoegd aan benzi-
ne. Meer in het algemeen gesproken: de land-
bouw levert al eeuwen lang zowel voedsel- als
zogeheten non-foodproducten. Als we nu
schande spreken van bio-energie dan zouden we
achteraf ook de teelt van bijvoorbeeld katoen
ernstig moeten veroordelen. Of nog erger:
de teelt van voedergewassen voor trekvee. Dat
is in grote delen van de wereld nog steeds een
vorm waarmee de landbouw een belangrijk
deel van de 'energie' produceert die ze zelf be-
hoeft. Hetzelfde geldt voor honger. Daar wordt
niet alleen schande van geroepen. De echte
schande is natuurlijk dat de wereld tien jaar ge-
leden al 850 miljoen hongerende mensen ken-
de en dat, ondanks alle retoriek, dat aantal nog
steeds op hetzelfde niveau ligt. Hypes worden
niet gehinderd door enig geheugen.

Natuurlijk gaat er van het perspectief dat
bio-energie belangrijk gaat worden een op-
waartse druk uit op de prijs van de benodigde
gewassen. Maar die opwaartse druk is slechts

één van de vele factoren die meespelen. Min-
stens zo belangrijk zijn de sterk geslonken
graanvoorraden. Die zijn op wereldniveau de
afgelopen jaren voortdurend verder gezakt en
bevinden zich thans op een onverantwoord
dieptepunt. Relatief kleine verstoringen kun-
nen daardoor grote gevolgen hebben. Ook het
gemis aan tweedegeratietechnologieën
(waarmee restproducten worden omgezet in
bio-energie) speelt vooralsnog een grote rol.
Daar kan de wereldwijde afbraak van land-
bouwpolitieke 'buffers' en nieuwe speculatie-
golven aan worden toegevoegd. Ziedaar de in-
gediënten van een explosieve situatie die zich
vertaalt in een aantal zorgwekkende verschijn-
selen.

Gezien die complexe achtergrond is de iden-
tificatie van bio-energie als het zwarte schaap
al te simplistisch. Maar nogmaals, het is wel
comfortabel. Wie, zoals de Engelse premier
Gordon Brown (en na hem nog vele anderen) de
bio-energie duidt als het grote kwaad, die kan
zwijgen over de effecten van de neo-liberale
herordening van landbouwproductie en voedsel-
markten – een herordening die juist in het
Engeland van Thatcher, Blair en Brown een
sterke drijfkracht had en die de wereld al eerder
fraaie dingen als de gekkekoelziekte ople-
verde. Het richten van de beschuldigende vin-
ger naar bio-energie heeft nog een ander voor-
deel. Het zijn anderen die er elders iets aan
moeten doen (bijvoorbeeld Lula die in Brazilië
het roer om zou moeten gooien). Europa treft
kennelijk geen enkele blaam.

Tegenover degenen die alarm slaan staan de
deskundigen die rituele bezweringen uitspreken.
Het zijn de bezweringen die elke keer als er
wat misgaat weer opduiken. Ze zijn ritueel:
ze worden uitgesproken ongeacht de precieze
aard van het probleem en dienen veelal een
doel dat anders is dan wat wordt gezegd. In es-
sentie komen de bezweringen erop neer dat er
potentieel meer dan voldoende kan worden ge-
produceerd, als er maar voldoende geld komt
voor landbouwkundig onderzoek. Of, het is
een stijloempje dat in het Nederlandse debat
naar voren kwam, als er maar genetisch ge-
modificeerde gewassen mogen worden geteeld.
Dan komt alles weer goed.

Het is waar dat er gigantische mogelijkhe-
den zijn om de landbouwproductie op wereld-
niveau (inclusief de teelt van bio-energie) ver-
der op te voeren. Het drama is echter dat we
voortdurend inzetten op drie factoren die el-
kaar tegenwerken. Wat aan de ene kant wordt
opgebouwd, wordt aan de andere kant weer net

zo hard tenietgedaan.

De drie factoren zijn het terugdringen van de
'boerenlandbouw', het in stand houden van de
wereldmarkt en de opkomst van nieuwe voedsel-
imperies. Als deze elementen serieus in de
analyse worden betrokken dan blijkt dat het
bepaald niet zomaar 'goed komt'. Integendeel,
het lijkt er op dat het alleen maar erger gaat
worden.

Boerenlandbouw tegenover ondernemerslandbouw

Ten eerste de 'boerenlandbouw', helaas geen
pleonasme, want naast de, zeg maar, klassieke
landbouw die door boeren wordt bedreven,
zijn allerlei nieuwe vormen van landbouwbe-
oefening ontstaan. 'Ondernemerslandbouw'
is daarbij meestal het sleutelwoord. 'Ondernemers-
landbouw' is landbouw die sterk op de markt is
georiënteerd en die wordt gekenmerkt door
doorgaande expansie, vaak gefinancierd met
leningen en mogelijk gemaakt door nieuwe
technologieën. Zo ontstaan grote agrarische
ondernemingen die indrukwekkend ogen.

Maar schijnt bedriegt. Grote ondernemingen
vervangen vaak tien kleinere die samen
meer opbrachten. Mexico biedt daarvan op dit
moment dramatische voorbeelden. Grote ex-
tensieve veedernemingen laten grote kud-
des los, zonder er veel naar om te kijken. Ze ne-
men de plaats in van kleine boerenbedrijven,
die, hoewel ze kleinschaliger waren en intensie-
vier, wel relatief meer opbrachten. De pro-
ductiewaarde per hectare grond daalt daarmee
van zo'n 4000 pesos per hectare naar een scha-
mele 500. Zo verarmt de streek.

Hetzelfde gebeurt in Equador met de aard-
appelproductie. In het kader van 'vooruitgang'
maken klassieke en duurzame praktijken
plaats voor nieuwe technologische pakketten,
die minder productief zijn en bovendien veel
meer bestrijdingsmiddelen behoeven.

Soortgelijke tendensen zijn gedocumen-
teerd voor Europa. Koeien gaan veel minder ja-
ren mee dan vroeger. De efficiëntie van kunst-
mestgebruik is in de loop der jaren drastisch
gedaald. Dit zijn allerlei vormen van contra-
productiviteit die de vooruitgang, die ook
wordt geboekt, vaak ten dele en soms zelfs he-
lemaal teniet doen.

Daar komt nog een tweede punt bij. Juist
omdat de 'ondernemerslandbouw' zo sterk op
de markt georiënteerd is, zien we bij aanhou-

dend lage prijzen een opmerkelijk en geheel
nieuw fenomeen: de grootschalige bedrijven
stoppen ermee, iets wat in de boerenlandbouw,
van oudsher en ondanks alle problemen de
drager van voedselzekerheid, nooit voorkomt.
Iedereen die door Zuid-Amerika, Afrika en of
Azië heeft gereisd kent het verschijnsel van de
lege kippen- of varkensstallen. Op deze manier
wordt de stabiliteit van de voedselmarkt
binnenuit ernstig bedreigd. Overigens doet dit
verschijnsel zich ook in Europa voor; het is al-
leen minder zichtbaar. De stabiliteit van de
boerenlandbouw, en daarmee de continuïteit
van de voedselvoorziening is sinds het midden
van de jaren 90 in snel tempo verslechterd.

Wereldhandel leidt tot ecologische wanorde

In het neoliberale voedselregime dat zich vanaf
dan steeds meer afbakt, geldt de wereld-
markt als ordenend principe. Goedbeschouwd
is dat merkwaardig in een wereld waarin, ook
nu, hooguit een 15 procent van de totale
wereldvoedselproductie daadwerkelijk een na-
tionale grens passeert en daarmee deel van die
veronderstelde wereldmarkt wordt. Het meeste
voedsel wordt geconsumeerd niet ver van de
plaats waar het is geproduceerd.

Met het neoliberale project (en de daarmee
samenhangende ontmanteling van landbouw-
politieke stelsels) wordt evenwel gepoogd al
die stromen, ook en vooral de lokale, te onder-
werpen aan één en hetzelfde prijsregime –
en vooral: aan nieuwe machtscentra.

Tegelijkertijd ontstaan nieuwe circuits, die
plaatsen van armoede verbinden met plaatsen
van rijkdom. De asperges voor de Noordwest-
Europese markt bijvoorbeeld worden in toene-
mende mate in de woestijnen langs de Peruaanse
kust geproduceerd. Dat water daar schaars is
doet er niet toe. Het schaarse water wordt, ver-
pakt als asperge, geëxporteerd. Dat kan omdat
land, en vooral arbeid er zo goedkoop zijn.

Een wereldmarkt en een wereldhandel die
worden geordend met behulp van de neoliberale
fictie kunnen niet anders dan ecologische
wanorde, verspilling van energie en een perma-
nente turbulente oplevering. Turbulentie zoals
we die nu meemaken en die allerlei onverwach-
te neveneffecten, als tijdelijke schaarste en ab-
rupt stijgende prijzen, oplevert.

Al in de jaren '50 van de vorige eeuw waar-
schuwde Polanyi dat "het lot van land en men-

sen overlaten aan de markt, overeenkomt met
de verwoesting ervan". Dat is precies wat we nu
zien.

Producers om de voedselimperies te voeden

Met de opkomst van het neoliberalisme zijn
nieuwe 'voedselimperies' ontstaan. Dat zijn we-
reldwijd opererende netwerken, die in toene-
mende mate de productie, verwerking, distri-
butie en consumptie van voedsel controleren.

Door het functioneren van deze netwerken,
die steeds meer een monopolioide macht ver-
werven, is de afstand tussen de prijs die consu-
menten betalen en de prijs die boeren ontvan-
gen, gigantisch en op vaak onbegrijpelijke wijze
gegroeid.

In veel Europese landen is de voedselindu-
strie in de afgelopen 25 jaar qua toegevoegde
waarde méér gegroeid dan in welke andere in-
dustriële sector dan ook. De voedselindustrie is
zo aantrekkelijk dat zelfs chemieconcerns be-
sluiten om hun activiteiten te verleggen.

Voedselimperies vertegenwoordigen een ont-
zaglijke macht (die in het neoliberale raam-
werk beduidend is vergroot). Voor boeren zijn
ze in toenemende mate een onvermijdelijk af-
zetkanaal, voor veel consumenten zijn ze nood-
zakelijk om toegang tot voedsel te verkrijgen.

Tot voor kort was de voedselvoorziening op
veel plaatsen in de wereld een 'publiek domein'
van eindeloos veel kleine producenten en een
regulerende overheid. Dit publieke domein is
in het afgelopen decennium razendsnel gepri-
vatiseerd. De voedselvoorziening is nu een
speelveld van nieuwe imperia die, als het nodig
is, de markt met extra-economische macht
naar hun hand kunnen zetten.

In het recente verleden zijn we getuige ge-
weest van de ondergang van Parmalat en van de
bijna-ondergang van de Ahold groep, twee be-
langrijke voedselimperies. Die episodes hebben
niet alleen geleerd dat de nieuwe voedselre-
uzen soms voeten van leem hebben (waarmee ze
bijdragen aan de fragiliteit van het systeem als
geheel). Ze hebben ook duidelijk gemaakt dat
het najagen van een hoge en snel groeiende
cash flow de allesoverheersende maatstaf is.

Afgemeten aan deze nieuwe realiteit is een
recent essay van Harriet Friedmann, een er-
kend deskundige op het gebied van internatio-
nale voedselregimes, tegelijkertijd correct en
huiveringwekkend. De landbouw van deze we-

reld is niet meer in de allereerste plaats gericht
op het voeden van de wereldbevolking, maar,
zoals de titel van haar essay luidt, op "het voeden
van imperia".

Alternatieven

De marginalisatie van de boerenlandbouw, het
neoliberale project en de opkomst van voedsel-
imperies vormen de coördinaten van een wereld
waarin schaarste en overdaad, honger en obesitas,
concurrentie om schaarse hulpbronnen en een
gelijktijdige verkwisting zich allemaal en
tegelijkertijd voordoen.

Het wordt er inderdaad niet "beter" op. In
beginsel had de mogelijkheid van bio-energie
kunnen leiden tot een aantrekkelijk verster-
king van de landbouw. Ook en wellicht vooral
in de Derde Wereld. Binnen de gegeven coördi-
naten verzwakt de landbouw juist.

Toch is het goed om te bedenken dat we de
alternatieven vlak onder handbereik hebben.
Die draaien, in essentie, om het stimuleren van
boerenlandbouw, het voeren van een verstan-
dig landbouwbeleid en, bovenal, een eerlijke
en duurzame ordening van internationale han-
delsstromen.

Een verstandige aanpak is ook zeer wel mo-
gelijk voor de vermaledijde bio-energie. Want
behalve de 'imperiale' schema's waarin de
voortbrenging ervan nu wordt geperst, zijn er
andere, veel aantrekkelijker en efficiënter op-
lossingen. Bijvoorbeeld een gedecentraliseerd
en flexibel systeem dat steunt op meerledige
energieopwekking op het boerenbedrijf of in
groepen van samenwerkende boerenbedrijven.
Benutting van afval en restproducten is daarbij
de spil. Maar door de hype praat niemand meer
over dergelijke, bij uitstek concrete alternatie-
ven.

De wrange ironie is dat er bovenal wordt ge-
waarschuwd tegen 'marktverstoring'. Derde
wereldlanden die landbouwexporten beper-
ken, of zoals Argentinië op dit moment doet,
extra belastingen, om voor de eigen bevolking de
voedselvoorziening veilig te stellen zouden de
markt 'verstoren'. Zo ook zou het stimuleren
van een gedecentraliseerde opwekking van bio-
energie 'marktverstoring' zijn. Degenen die dit
zeggen, bedoelen, dat de 'markt' er enkel is
ten behoeve van de nieuwe imperia.

In juni verschijnt bij uitgeverij Earthscan in
Londen een boek van de auteur van dit artikel
over boerenlandbouw en voedselimperies.